

Summary

Oksana Tykhovska

*Image of Mavka in Ukrainian Mythology and in Dokia Humenna's Novel
«The Sky Serpent»*

The specifics of image of mavka in Ukrainian mythology and in Dokia Humenna's novel «The Sky Serpent» was considered in the article. On the basis of works of F. Potushnyak, V. Shukhevych, V. Gnatyuk and other researchers we can see that mavka (forest nymph) was considered by our ancestors as a goddess of flora, as a goddess of death. In the Ukrainian mythology Mavka is a personification of demonic femininity (negative Anima), who ruins men. She enchants them that they cannot find the way or charms and tickles them to the death. Semantically closed to Mavka's image is Mana or Povitrulya in Transcarpathia, Lisnytsya – in Hutsulchyna, and the images of all these personages are ambivalent and have archetypical character. These mythological personages absorb human fear of death and of dark side of their own personality. From the psychological point of view the men fear of being captured by women's beauty (charm) was objectified in the image of mavka-mana. Men were afraid that they lose the clear vision of the reality and the ability to think straight because of passion to a woman. D. Humenna emphasized the attention of readers on ambivalent nature of image of mavka, reconstructed the old pagan ritual which is connected with farewell of mermaids/mavka and with murder of king-victim by them.

Key words: *archetype, demonology, D. Humenna, offering, mavka, Rusalii, Ukrainian mythology, psychoanalysis.*

Дата надходження статті: «19» березня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «12» квітня 2019 р.

УДК 821.161.2'06.09-14

DOI: 10.31475/fil.dys.2019.09.17

ВІКТОРІЯ ТКАЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

(м. Вінниця)

**Кордоцентричні образи в поезії Анастасії Ткаченко
(на матеріалі збірки «Із запахом кави...»)**

У статті подано спробу проаналізувати образну систему лірики Анастасії Ткаченко з позицій національної «філософії серця». Виокремлено тематичні аспекти, пов'язані з ментальними традиціями українського народу. На прикладах конкретних поезій розкривається образна специфіка лірики.

Ключові слова: *поезія, образи, мотиви, кордоцентризм, ліричний герой, ремінісценції, ментальність, характер.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасна українська поезія – окремих цікавий масив вітчизняної літератури, позначений стильовим і тематичним розмаїттям. Особливо багатоаспектною є поезія, написана під впливом національної «філософії серця».

Аналіз досліджень і публікацій... Сучасна поезія потребує концептуального вивчення і дослідження. Однак лірику А. Ткаченко сучасні літературознавці ще не аналізували. Питання кордоцентризму у своїх працях досліджували П. Юркевич, А. Баронін, Н. Шумило та ін.

Формулювання цілей статті... Мета статті – проаналізувати образну систему поезії А. Ткаченко крізь призму національної «філософії серця».

Виклад основного матеріалу... Українська поезія у різні періоди її становлення зазнавала змін. Завдяки оновленню ідейно-тематичного, образного, стильового наповнення, лірика стає вишуканою, інколи загадковою чи приземленою. Часто вона уособлює певний символ чи код для автора й читача. У сучасних ліричних текстах відомих авторів і поетів-початківців переосмислюються сакральні категорії, які набувають додаткового семантичного забарвлення.

Феномен сучасної молоді поезії полягає в тому, що вона є кодом. Розкрити його дозволяє філософічність мови. Процес прочитання тексту відбувається зсередини, що й дозволяє розкодувати важливі художні образи.

Ментально українці завжди були пов'язані із землею предків, мовою, культурою, традиціями, а відтак текстуальне наповнення творів має властивість оновлюватися у кожному новому прозовому чи поетичному тексті.

Традиція кордоцентризму в українській літературі бере відлік, на нашу думку, з філософської спадщини П. Юркевича, художньої творчості Г. Сковороди, поетів-романтиків та багатьох класиків ХХ століття. Відомо, що «поняття серце, які філософський концепт, виступає у 17 столітті у творах українського мислителя Кирила Транквіліона Ставровецького» [6, с. 27-28]. Відтак ця традиція в українській літературі має свою тривалу історію.

Розум, керований сердечним, поетичним почуттям, – справжня, питома «філософія серця» у чистому вигляді нерідко розкривається у поезії Анастасії Ткаченко, авторки збірки «Із запахом кави...», що з'явилася друком у Вінниці в 2017 році.

Композиційним стрижнем збірки є образ кави. Чотири розділи – «Із запахом кави», «Про смаки не сперечаються», «А цукор на дні», «Далі буде...» об'єднує мотив кави, якому автор зуміла надати українського ментального присмаку.

Образ кави об'єднує всю збірку, нею ж відкривається перша частина, де автор, як вправний бариста, пропонує читачеві випити американо, лате, еспресо. Знаючи смаки прихильників кави, поетеса дає можливість обрати улюблені інгредієнти: молоко, цукор, сироп, горіхи, шоколад, зефір. Здається, це вичерпні підсилювачі смаку. Авторка йде до кавового й поетичного експерименту. І робить це вельми вправно.

Смакувати каву й абстрагуватись від хорошої поезії, було б невинною помилкою. Тому, вирушаючи в дорогу до молодої української лірики, візьмо з собою не лише відчуття гіркоти у роті, яку залишає кавка, а й спробуємо з'ясувати, чи має право гіркий присмак розчарування та самотності впливати на образну й тематичну палітру творчості й формувати стереотипне світоглядне розчарування у молодому віці.

Кожна подорож передбачає власну мету. Не становить виключення й літературна подорож. Її шукаєш, читаючи поезії і знаходиш вже на перших сторінках: *Візьму свою волю в кулак, // Поставлю на паузу душу, // Бо знову, вже вкотре, я так // Із прірви вилазити мушу* [3, с. 9].

Скрутна ситуація, яка виникла у житті ліричної героїні існує, і це константа, але вона не лякає, а стає підтвердженням того, що лірична героїня збірки сильна людина, вона готова приймати життєві виклики.

Ковток за ковтком, відчуваємо оголену сповідь душі. У ній зізнання, які перейняті відчуттям смутку та болю. Здається, що це кінець: *Залишена, спустошена, розбита... // Нікому не потрібна із людей... // І постає питання: як прожити, // Коли дратує кожний новий день?* [3, с. 10].

Цей психологічний стан вкрай небезпечний, але потрібний. Ним йшли сотні українців, добре знаних у історичному та літературному планах. Таке випробування в одних випадках зцілює, а в інших наближає до прірви.

Глибоке прочитання поезії підтверджує думку, що твори – ментальні, наповнені сповідальністю, внутрішнім болем і українською літературною традицією, де «серце є осередок душевного і духовного життя людини, що у серці зачинається і народжується рішучість людини на ті чи інші вчинки, в ньому виникають багатоманітні наміри й бажання; воно є основа волі і її прагнень... Серце є зосередженням різноманітних душевних почувань, хвилювань і пристрастей» [5, с. 70-71] – лягли в основу творів української літератури від Г. Сковороди до сучасності.

Мікрокосмом поезії є ментальна образність, пов'язана з рідною

землею, батьківською оселею, звичними з дитинства речами й смаколиками. Одним із найуживаніших образів є серце. До нього апелює лірична героїня, воно є центром відчуттів і спогадів, вражень і сподівань. Тому й читаємо, що: «Аби серця палали, а не тліли» [3, с. 7], «Ти для мене навек своє серце віддав» [3, с. 12], «Серце кричить в хаотичних думках» [3, с. 12], «На серці безжалісна туга» [3, с. 13], «І защеміло серце моє знов» [3, с. 16], «Щоб твоє і моє серця в унісон безперервно бились» [3, с. 32], «Я стуками серця вимірюю відстань до тебе [3, с. 33]», «Серце болить і скрегоче» [3, с. 34], «Присвятити серце ближнім без причини» [3, с. 69]. І насамкінець «Промовить мій розум до серця» [3, с. 9]. Цей образ є не стільки типовим атрибутом поезії, скільки частиною людської душі, що наближає нас до одкровення. Бо «світ, – за П. Юркевичем, – як система життєвих, повних краси явищ, існує і відкривається перш усього для глибокого серця, а звідси вже для осягаючого мислення. Відповідно до цього кращі філософи і великі поети завжди усвідомлювали серце як місце народження їх великих ідей, а діяльність мислення надавала їх ідеям тільки ясності і визначеності» [5, с. 626].

У двобій рацію та емоцію перемагає українське чуттєве начало. Саме поезія А. Ткаченко чи не найвищою мірою спирається на «почуття-емоції», «життя серця» людини, що дійсно постає тут як «орган найвищого духовного значення» [6, с. 28].

Не кожен автор наважиться розповісти про невдалий особистий досвід. Той факт, що двоє людей, які не зберегли себе в почуттях і опинилися на різних берегах самотності, сьогодні потребують християнського прощення: *Прости мені, Коханнечко, прощай. // Ти вчив мене по-доброму прощати. // Пробач мені, благаю. Але знай: // Я тебе буду все життя кохати* [3, с. 8].

Присмак ніжності завершує цей етап взаємин. Він був досвідом, нехай гірким, але досвідом. «Ті життєві відносини, в яких долається формальність і зовнішність, є відносини сердечні, відносини дружби, братерства, любові, в яких людина виявляє себе в усій повноті своїх духовних станів... Саме вони визначають моральний сенс людської особистості і її поведіння» [5, с. 627].

Чи не кожен текст із збірки ідейно співзвучний до української класики, а вона, як відомо, вічна. Якщо В. Сосюра писав: «Так ніхто не кохав, через тисячі літ лиш приходять подібне кохання», то прямою ремінісценцією звучать слова: *Я дякую за те, що ти любив // Так, як ніхто на світі не зуміє* [3, с. 8].

Таких діалогів між текстами класичної української літератури і поезією А. Ткаченко є чимало. Окрім В. Сосюри, близькою авторці

залишається й Л. Костенко, лірична героїня якої була «безборонною, несинхронною, ні з теоріями, ні з практиками». Натомість лірична героїня збірки «Із запахом кави...»: *Хотіла вірити у чудо, // А замість чуда – правда лиш одна: // Що найстрашніший звір – це, звісно, люди. // Ти їм хотіла вірити, дурна* [3, с. 10].

Якщо вважати, що поезія А. Ткаченко виключно жіноча, ніжна, позбавлена динаміки й сили, це припущення не виправдане. Уроки земляка В. Стуса знайшли втілення в характері, імперативі вольової людини, яка знає, за що веде боротьбу. Простір В. Стуса, як пам'ятаємо – «чотири на чотири». Лірична героїня у А. Ткаченко вийшла з цього простору: *Ти так бажала мріяти, кохати, // Але зосталась повністю сама. // Твоє життя – як квітка, пуста, втрачено... // Стараєшся пролізти, та дарма* [3, с. 10].

Життя – це боротьба. Свої права, як і почуття, треба виборювати. Перемагає, звісно, найсильніший.

Для поезії А. Ткаченко властивий людиноцентризм, про це свідчить чимало текстів. Вони за своєю естетичною природою близькі до Симоненкової лірики. З єдиною відмінністю, любов не синівська, а доньчина: *Людина – це не тільки тіло. // Хоч осіб мільярди, та на прикрість, друже, // Тих людей на світі // Мало дуже-дуже* [3, с. 69].

Апелюючи до високих матерій, лірична героїня розмірковує, що становить людську сутність. Діалог із внутрішнім голосом наголошує, що людина – це зв'язок із Богом, а для нього важливо робити все «просто так. Задарма, А не за медалі» [3, с. 69]. А. Баронін називає «інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, – ознакою менталітету українського народу» [1, с. 66]. Тому й форма людського ества проста: *Не наявність мозку // Стверджує людину. // То лише поверхня, // А душа – глибинна* [3, с. 68].

Ми знаємо з історії шістдесятників, яких згадували в контексті лірики А. Ткаченко, що вони повсякчас боролись зі стандартизацією, йшли проти всіляких шаблонів. Цією ж стежкою йде лірична героїня збірки: *Так легко і добре блукати у зраї думок, // Коли навкруги – ні душі зі стандартного світу! // Коли кожен день, кожна мить – як приємний урок, // Коли від цих дум так і хочеться в небо злетіти* [3, с. 82].

Така настроєвість допомагає позбутись невдалого особистого досвіду, яким рясніють перші сторінки збірки. Минулий час, в якому перебувала героїня з констатацією: я втратила, він був, він знав, він вірив, він надихав, він був одним – залишилися десь там, у глибинах пам'яті. Життя дарує нові моменти відкриттів і вражень, тому розділ «Про смаки не сперечаються» присвячений новим відкриттям. Людина,

яка чекає кохання, як писав про це свого часу ще один наш земляк Є. Гуцало, завжди отримує бажане.

Про унікальність слова, відчуття його неперевершеності й глибини лірична героїня говорить у всіх текстах, які стосуються взаємин, відпочинку, життєвих випробувань: *Я так довго тебе чекала... // У суцвіттях духмяних мрій // Я з уламків портрет твоєї склала // І поставила підпис: «Мій»* [3, с. 32].

Коли знайшла, кого чекала, світ заграє іншими барвами. Розділ «А цукор – на дні» переводить всіх учасників кавування в інший емоційний стан – щастя. Про способи його досягнення йдеться у збірці неодноразово, але вірш «Щастя» є показовим: коли забезпечена й успішна людина нарікає на те, що чогось бракує, хочеться більшого, варто подумки промовити: *Щастя – це бачити, чути, сміятись, // Думати, мріяти, вірити знов, // Щастя – це, впавши, доверху піднятись, // Щастя – це перша завітна любов!* [3, с. 55].

Комусь для підсилення певного стану потрібен алкоголь чи тютюн, а успішна людина у А. Ткаченко «п'яніє від щастя, а не від вина».

Кавування закінчується розділом «Далі буде...». Три багатообіцяючі крапки ведуть нас до нових відкриттів і вражень, нових філіжанок запашної кави.

Проте і в цьому плані авторка руйнує будь-які шаблони, пропонуючи до вжитку чашку кави з м'ятою, українською не наркотичною травою, а щоб додати повної гостроти відчуттям, поєднує несумісні смаки – еспресо з перцем. Це, як Мотря у І. Нечуя-Левицького, що мала серце з перцем: *А ти будь для неї еспресо із перцем. // Поєднуй нові несумісні смаки: // Брутальність – із ніжністю, мозок – із серцем... // Так кавову міцність тамують верики* [3, с. 86].

Ще один цікавий нюанс: на сторінках багатьох поезій фоном служить місто. Та чи здатне воно заспокоїти зболену душу? Навряд. А ода селу, саме ода як жанр, що «виражає піднесені почуття, у знайомих з дитинства образах» [2, с. 515], заграли своєю природною простотою й силою. Це ліс, свіжа земля, гриби, зелепухи суниць, криниця, солома в хліві, горобці, сапа й картопля, калюжі, гуси і черешні, жаб'ячий спів. Тільки рідна батьківська земля дає відпочинок після міської рутини: *Добре в селі після вінницьких днів // Міцно заснути під жаб'ячий спів. // Це відпочинок для мене, не втома...// Добре, як добре прокинутись вдома!!!* [3, с. 63].

«У характеристиці українців великого значення надається такій складовій духовного обличчя нації, як надзвичайно тісний зв'язок із землею, на якій народ живе і працює споконвіку, а також, можна

сказати, інтимному ставленню до природи. Звідси внутрішнє естетичне почуття, зовнішнім виявом якого є народне мистецтво, бажання перенести красу форм, гармонію фарб і оригінальність мотивів на довколишню дійсність, зокрема на село, на дім, на хату як місце проживання» [4, с. 40]. Тому й енергетичний зв'язок із рідною землею налагоджує всі дисонанси душі, відновлює гармонію і є частиною філософії учителя Г. Сковороди й учениці А. Ткаченко. Феномен краси – особливий компонент світовідчуття (менталітету) українця, в першу чергу жінки-українки. Тому так щедро показує А. Ткаченко красу пейзажів і почуттів, мозаїку внутрішніх станів: *Живи і радій! Насолоджуйся! Падай! Вставай! // Виходь із гіпнозу, в якому зависли мільйони. // Жартуй! Посміхайся! Надійся! Вируй і кохай! // На зло всім на світі порушуй життєві закони!* [3, с. 82].

Здавна відомо, що без віри й Бога будь-які починання не матимуть стовідсоткового успіху. На диво, зазвичай ми чекаємо в дитинстві, а воно в українців асоціювалося з великими релігійними святами. У поезії «Різдвяне» описане Різдво – свято родинного тепла і затишку. Ця сама мрія окрилює світоглядно й ліричну героїню: *Чекаємо Різдва... В людей потреби. // А я всім серцем Господа молю, // Благаю щастя зовсім не для себе: // «Храни людей, яких я так люблю!* [3, с. 75].

Перегорнута остання сторінка. Відбулося змужніння маленької ображеної дівчинки, а разом з ним прийшло свідоме рішення, що: *Кожний день нас змінює на краще // І робить все складне таким простим // Я більше не повернуся нізащо // У ті роки, де я була ніким* [3, с. 86].

Висновки... Власне людина, яка є творчою, ініціативною, цікавою, амбітною у життєвих планах, не повинна бути абсолютним нулем за жодних обставин. Радянський синдром меншовартості людини, як нікому не потрібного створіння, зник разом із розпадом імперії. Молода людина, яка живе і творить у незалежній Україні, має знайти в собі волю та ідеї, щоб творчість служила на радість людям і собі.

Отже, кордоцентричні образи в поезії стали невід'ємною частиною поетичного світу А. Ткаченко. Рецепція традиційних архетипів є своєрідним мистецьким кодом до розуміння внутрішнього буття ліричних героїнь авторки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баронин А. Этническая психология. Київ: Тандем, 2000. 264 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / упор. Р.Т.Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
3. Ткаченко А. «Із запахом кави...». Поезія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 90 с.

4. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – початку XX ст. Київ: «Задруга», 2003. 354 с.
5. Юркевич П. Философские произведения. Москва: Правда, 1990. 672 с.
6. Ярмусь С. Памфіл Данилович Юркевич (1826-1874) та його філософська спадщина. Вст. ст. *Юркевич П. Твори*. Вінніпег: Колегія Св. Андрея, 1979. 785 с.

References:

1. Barony`n A. A. Etnicheskaya psiholohiia. Ky`yiv: Tandem, 2000. 264 s.
2. Literaturoznachy`j slovny`k-dovidny`k / upor. R.T.Grom`yak, Yu.I. Kovaliv ta in. Ky`yiv: VCz «Akademiya», 1997. 752 s.
3. Tkachenko A. «Iz zapaxom kavy`...». Poeziya. Vinny`cya: TOV «Nilan-LTD», 2017. 90 s.
4. Shumy`lo N. Pid znakom nacional`noyi samobutnosti. Ukrayins`ka xudozhnya proza i literaturna kry`ty`ka kincyа XIX – pochatku XX st. Ky`yiv: «Zadruga», 2003. 354 s.
5. Yurkeyv`ch P. Fy`losofsky`e proy`zvedeny`ya. Moskva: Pravda, 1990. 672 s.
6. Yarmus` S. Pamfil Dany`lovy`ch Yurkeyv`ch (1826-1874) ta jogo filosof`s`ka spadshhy`na. Vst. st. Yurkeyv`ch P. Tvory`. Vinnipeg: Kolegiya Sv. Andreyа, 1979. 785 s.

Summary

Viktoriiа Tkachenko

Heard Centered Images in the Poetry of Anastasia Tkachenko (on the Material of the Collection «With the Scent of Coffee...»)

In the article there is an attempt to analyze the figurative system of Anastasia Tkachenko's poetry from the standpoint of the national «philosophy of the heart». Thematic aspects related to the mental traditions of the Ukrainian people are highlighted. The examples of specific poems reveal the particularity of lyrics.

Key words: *poetry, images, motifs, heart philosophy, lyrical character, reminiscences, mentality, character.*

Дата надходження статті: «02» квітня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «19» квітня 2019 р.